TIL TA'LIMIDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Berdaq nomidagi QDU talaba

Gulmamatova Mahliyo

Annotatsiya: *Mazkur maqolada til ta'limi jarayonida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari, ularning nazariy asoslari hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada til ta'limi jarayonida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda kommunikativ faolligini oshirishga qaratilgan didaktik imkoniyatlar ham tahlilga tortilgan. Shuningdek, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali usullar va amaliy tavsiyalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *kompetensiya, nutqiy kompetensiya, til ta'limi, didaktik imkoniyatlar, kommunikativ kompetensiya, nutq faoliyati, pedagogik texnologiyalar, ta'lim samaradorligi, og'zaki nutq, yozma nutq, kommunikativ savodxonlik, bog'lanishli nutq.*

Annotation: *This article analyzes the didactic opportunities for developing speech competencies in the process of language education, their theoretical foundations, and their importance in improving educational effectiveness. The article also examines didactic opportunities aimed at developing students' oral and written speech, forming independent thinking skills, and increasing communicative activity within the language learning process. In addition, effective methods and practical recommendations for developing speech competencies are presented.*

Keywords: *competence, speech competence, language education, didactic opportunities, communicative competence, speech activity, pedagogical technologies,*

educational effectiveness, oral speech, written speech, communicative literacy, coherent speech.

Zamonaviy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, til ta’limida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish ta’limning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Chunki til ta’limi nafaqat grammatik bilimlarni o‘zlashtirish, balki muloqot qilish, fikrni ifodalash va axborot almashish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Hozirgi globallashuv sharoitida ta’lim muassasalari oldida o‘quvchilarni erkin fikrlaydigan, muloqotga kirisha oladigan va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etadigan shaxs sifatida tarbiyalash vazifasi turibdi. Bu esa nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali didaktik imkoniyatlarini aniqlashni talab etadi. Bugungi ta’lim tizimida til ta’limi nafaqat grammatik bilimlarni o‘zlashtirish, balki muloqot qilish, fikrni ifoda etish va nutqiy faoliyatni samarali tashkil etish qobiliyatlarini shakllantirishni ham talab qiladi. Har qanday mazmun va shaklda bo‘lmasin ta’lim-tarbiya jarayonida samarali, sifatli natijaga erishmoq uchun oldindan tarbiyalanuvchilarga qanday kompetensiyalar singdirilishini oydinlashtirib olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu sinflar kesimida ta’limning onglilik, uzviylik va uzluksizlik, oddiydan murakkabga qarab rivojlanib borish kabi tamoyillariga asoslangan holda belgilanadi, amalga oshiriladi. Boshqa predmetlar qatori ona tili uchun fanga oid umumiy kompetensiyalar tizimida, avvalo, tayanch kompetensiya tilga olinadi. Bu kompetensiya ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o‘zaro muloqotga kirisha olish, muloqot madaniyatiga amal qilish, ijtimoiy moslashuvchanlik, jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu nuqtayi nazardan nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Nutqiy kompetensiya tushunchasi o‘quvchining tinglash, o‘qish, yozish va

gapirish faoliyatida bilim, ko‘nikma va malakalarni amalda qo‘llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Bu kompetensiyaning mazmuni masalasi til ta’limi jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo‘nalishda o‘quvchilarning bilimni amalda qo‘llash, muloqot jarayonida fikr bildirish, tushunchalarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari shakllanadi. Pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, nutqiy kompetensiyaning mazmuni ta’lim mazmuni, metodlari va vositalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘qituvchidan maqsadli rejalashtirishni talab etadi. Dars jarayonida savol-javob, munozara, rolli o‘yin, loyiha ishlari va guruhli faoliyat o‘quvchilarning nutqiy faolligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, refleksiya va baholash elementlari o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi.

Nutqiy kompetensiyani o‘quvchi hali ta’lim muassasalariga kelmasdan – go‘daklik chog‘idayoq egallashni boshlaydi. Bola til imkoniyatlaridan hali maktabga kelmay turib ham amalda muayyan darajada foydalanish malakasiga ega bo‘ladi. O‘ziga berilgan so‘roqlarga javob beradi, o‘z ehtiyojlarini bildiradi, atrofidagi voqeliklarga munosabatini ifoda eta oladi. Maktabgacha ta’lim va umumiy o‘rta ta’lim bosqichlarida ushbu boshlang‘ich kompetensiya mukamallashtirilishi va rivoj toptirilishi lozim. Til kompetensiyasiga psixologik nuqtayi nazardan ikki asosiy tarkibiy qismdan tashkil topgan sistema sifatida qaraladi. Ulardan birinchisi shaxsning aloqa-aralashuv va faoliyat jarayonida to‘plagan nutqiy tajriba ma’lumotlari; ikkinchisi ta’lim muassasalarida maxsus o‘qitish jarayonida olgan til haqidagi bilimlari. Birinchisi inson bolaligidan ulg‘aygunga qadar oilada, oiladan tashqari tabiiy-ijtimoiy muhitda (ko‘cha-ko‘yda, boshqa turli jamoat joylarida) shakllanadi va rivojlanadi. Til haqidagi bilimlar ta’lim muassasalarida davlat tomonidan qabul qilingan dasturlar asosida shakllantiriladi. O‘quvchining nutqiy kompetensiyasi notanish matnni uning mazmun-mohiyatidan kelib chiqib ifodali o‘qiy olish, boshqalar fikrini va tanishgan matn mazmunini tushunish va qayta og‘zaki bayon qila olish, fikrini yozma ravishda izchil ifodalashda namoyon bo‘ladi. Buning uchun o‘quvchi tilning fonetik, leksik,

morfologik va sintaktik sathlariga xos birliklar haqidagi nazariy bilimlarning o‘zlashtirishi, ulardan nutqiy vaziyatlarga muvofiq o‘rinli foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak.

Ma’lumki, nutq kompetentligi og‘zaki va yozma shaklda voqe bo‘ladi. Og‘zaki nutqni rivojlantirish masalasi til ta’limi jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo‘nalishda o‘quvchilarning bilimni amalda qo‘llash, muloqot jarayonida fikr bildirish, tushunchalarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari shakllanadi. Yozma nutqni shakllantirish masalasi ham til ta’limida alohida ahamiyatga egadir. Ushbu yo‘nalishda o‘quvchilarning bilimni amalda qo‘llash, muloqot jarayonida fikr bildirish, tushunchalarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari shakllanadi. Ta’kidlash kerakki, to‘g‘ri talaffuzning imloga va aksincha, to‘g‘ri yozishning og‘zaki nutqqa ta’siri bo‘lishi tabiiy. Fan-texnika qanchalik shiddat bilan rivojlanmasin, zamon-u zaminlar o‘zgarmasin, baribir insoniyat uchun yozma nutq masalasi hech qachon o‘z mohiyatini yo‘qotmaydi. Shunday ekan, bu masala hamisha ta’limning birinchi darajali muammosi bo‘lib qolaveradi. O‘quvchilar o‘z til imkoniyatlaridan mahorat bilan samarali foydalansalar, o‘z fikrlarini ta’sirchan, tushunarli bayon qila olsalar, ona tili ta’limi o‘z maqsadiga erishgan bo‘ladi**.** Buning uchun ona tili darslarida foydalaniladigan o‘quv materiallari nihoyatda puxta ishlanishi, ko‘nikmalarni kompleks tarzda shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim. Bir paytning o‘zida ham talaffuz, ham imlo, ham so‘z boyligini oshirish, qolaversa, mustaqil fikrlashga yo‘naltirishga sharoit yaratish zarurati takrorlash jarayonini taqozo etadi, bu esa nutqiy mahoratni oshiradi.

O‘quvchi nutqiy malakasining shakllanishi va rivojlanishiga zamin yaratuvchi fonetika, orfografiya, orfoepiya, punktuatsiya bo‘limlarini o‘qitishda mashqlardan muntazam foydalanish, qolgan bo‘limlarni esa topshiriqlar asosida o‘qitish, fikrimizcha, kutilgan natijani beradi.

Avvalo, boshlang‘ich sinf “Ona tili” darsliklarida talaffuz va imlo qoidalarini

amaliy singdirishga ko‘proq e’tibor qaratilishi, talaffuz ustida ishlash keyingi sinflarda ham uzluksiz davom ettirilishi lozim. Zero, madaniyatlilikning eng muhim belgisi kishining to‘g‘ri so‘zlay olishi hamda xatosiz yoza bilishidir. Shuning bilan birga, nutqning ta’sirchan, mazmunli bo‘lishida tilning so‘zdan boshqa ifoda vositalaridan ham o‘rinli va unumli foydalanish lozim. Masalan, xalq maqollari, rivoyatlar, hadislar, masallar nafaqat adabiyot, balki ona tili darslarida ham ko‘proq foydalanilsa, foydadan holi bo‘lmaydi. U “yashash qoidalari” sifatida o‘quvchiga oddiy misolga qaraganda ko‘proq ma’lumot beradi. Xususan, orfoepiya, leksika va morfologiya mavzularini o‘qitishda bu jihatga e’tibor qilish zarurati mavjud. O‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirish yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, til ta’limi jarayonida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Didaktik imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muloqot madaniyati va ijtimoiy faolligini rivojlantiradi. Interaktiv usullar, raqamli texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuv nutqiy rivojlanishning asosiy vositalari sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. T.Ziyodova. Tilsim topishmoqlari-nutqiy faoliyatni shakllantirish omili. Toshkent, «O‘qituvchi» 1999, 20-bet
2. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar.-T.:“Moliya”, 2003 y. – 171 b.
3. Rajapova K.M. Nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashishning ilmiy metodik asoslari (5-7 sinf ona tili darslari misolida): ped. fan. bo ‘y. fals. dok. (PhD)) diss. avtoref. – Jizzax: 2022.
4. G`ulomov A. Qobilova B. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. Metodik qo‘llanma « O‘qituvchi », Toshkent 1995.

5. Ne’matov H., G‘ulomov A., Ziyodova T. O‘quvchilar so‘z boyligini oshirish O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. –T.: O‘qituvchi,1996.
6. Ta’lim jarayonida so‘z boyligini oshirishning asosiy omillari. O‘zbek tili doimiy anjumani uchinchi yig‘inining tezislari. Jizzax 1995.
7. Suyunova H.A. “Til ta’limida integrativ yondashuvni tashkil etishda sayohat darslarining ahamiyati” // O‘zMU Xabarlari. – № 1/2/1, Toshkent, 2020. – B. 147-152.
8. To‘xliev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 174 b.